

УДК159.922.76

Квашук О. В.

РОЗВИТОК УЯВИ ДІТЕЙ З ВАДАМИ СЛУХУ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗА ДОПОМОГОЮ МЕТОДУ ГЛИНОТЕРАПІЇ

Стаття висвітлює особливості розвитку творчої уяви дітей з вадами слуху за допомогою глинотерапії.

Ключові слова: творча уява, діти з вадами слуху, глинотерапія.

В статтє рассматриваются особенности развития творческого воображения детей с нарушениями слуха с помощью глинотерапии.

Ключевые слова: творческое воображение, дети с нарушениями слуха, глинотерапия.

The article deals with the problem of the creative imagination of children with hearing impairments through claytherapy.

Key words: imagination, children with hearing impairments, claytherapy.

Дедалі більшого поширення набуває точка зору, згідно з якою турбота суспільства про осіб з обмеженими можливостями є мірилом його культурного і соціального розвитку, а також морального здоров'я. Тому однією з актуальних тем є вивчення уяви дітей з вадами слуху, оскільки втрата слуху та своєрідний розвиток мови спричиняють певні труднощі в набутті життєвого досвіду та розвитку пізнавальних процесів. Завдання це досить складне, і щоб вирішити його, потрібні комплексні наукові дослідження, об'єднання зусиль психологів та педагогів.

Уявлення дітей з вадами слуху виявляються недостатньо повними і точними, а обмеженість у спілкуванні з дорослими та чуючими однолітками, які чують, позбавляє їх необхідного обсягу інформації і знань прийомів реконструкції уже наявних уявлень. Проте у спеціальній літературі наявна порівняно мала кількість даних про особливості розвитку уяви дітей з вадами слуху.

Л.С. Виготський, вивчаючи закономірності психічного розвитку дітей при різних типах аномалій, виділив загальні специфічні закономірності, які проявляються при різних типах порушень. Він зазначив, що причини, які викликають аномалії, ведуть до виникнення основного порушення в психічній діяльності, яке визначається як первинне, і як наслідок – до своєрідних змін усього психічного розвитку дитини, що проявляється у формуванні вторинних, третинних і т.д. порушень психічної діяльності. Він також виділив закономірність, спільну для всіх дітей з вадами розвитку, а саме: ускладнення у взаємодії із соціальним середовищем, порушення зв'язків із навколишнім світом [3, стор. 57].

Незначна кількість вітчизняних та зарубіжних учених досліджували особливості психічного розвитку дітей з вадами слуху. Зокрема, Л.С. Виготський створив лабораторію аномального дитинства, у якій проводилися експериментальні дослідження з вивчення компенсаторних можливостей дітей з вадами слуху. Л.В. Занков, І.М. Соловійов, Д.М. Маянц, А.П. Розова, Т.А. Власова, Н.Г. Морозова, Н.В. Яшкова, Л.І. Тигранова, Г.Л. Вигодська та інші вчені розробили експериментально-психологічні методики вивчення дітей з відхиленнями у розвитку, в тому числі і дітей з вадами слуху, провели дослідження з розвитку сприймання, пам'яті, мислення і мови цих дітей. М.М. Нудельман вивчав особливості розвитку відтворюючої і творчої уяви дітей з вадами слуху, розробив низку методик цілеспрямованого дослідження уяви. Т.В. Розановій належить чимало досліджень особливостей сприймання, образної і словесної пам'яті, словесно-логічного мислення, творчої уяви дітей з вадами слуху, в яких розкриваються не лише особливості психічного розвитку глухих дітей, обумовлені порушенням слуху і відсталим розвитком мови, але і потенційні можливості розвитку їх пізнавальної сфери в умовах адекватного навчання і виховання.

До того ж, як відомо, розвиток уяви інтенсивно відбувається у віці від 5 до 15 років. І якщо в цей період зазначений процес спеціально не розвивати, то надалі спостерігається швидке зниження активності цієї функції. Разом зі зменшенням здатності фантазувати людина деградує як особистість, знижуються можливості її творчого мислення, гасне інтерес до мистецтва та науки.

Інтерес вивчення цієї проблеми підсилюють дані української та зарубіжної статистики, котрі свідчать про те, що кількість людей з вадами слуху збільшується. Проведені в різних країнах дослідження показали, що 4-6% населення планети мають порушення слуху в тій мірі, що ускладнює соціальне спілкування.

Аналіз класичних і сучасних джерел із проблем становлення дошкільника дозволив виділити особистісні риси і новоутворення дитини відповідно до того, які з них переважали в класичній парадигмі

та які (типові й специфічні властивості) виявлено в сучасних наукових дослідженнях. Так, однією з типових особливостей раннього та дошкільного віку є уява (відтворююча і творча). Тому нам дуже дивно було при спілкуванні повірити, що діти з вадами слуху не знають, що таке привид.

У психічному розвитку дітей з вадами слуху важливу компенсаторну роль відіграє образне мислення, яке протягом тривалого періоду є провідною формою розумової діяльності учнів цієї категорії. Наочно-образне відображення дійсності накладає відбиток на значення слів, що засвоюються. Наприклад, словом «зима» слабочуючі позначають такі поняття, як «холодно», «сніг», «сніговик» та ін.

У дошкільному віці в дітей з вадами слуху відзначаються труднощі формування уявлень: нечіткість, розпливчастість еталонних уявлень, не закріплених у слові. Становлення цілісного образу предметів відбувається уповільнено, це проявляється при виконанні дітьми завдань на складання розрізних картинок, карток лото. Особливості сенсорного розвитку виявляються також в утрудненні виділення властивостей і відношень предметів, в інших видах діяльності.

У психічному розвитку дітей з порушеним слухом виділяють певні закономірності, зокрема І. М. Соловйов виділяє дві такі закономірності. Перша закономірність пов'язана з тим, що необхідною умовою успішного психічного розвитку дитини є значне зростання кількості, різноманітності і складності зовнішніх впливів. Через ураження слуху обсяг зовнішніх впливів на глуху дитину дуже звужений, взаємодія із середовищем збіднена, спілкування з навколишніми людьми має певні проблеми. Внаслідок цього психічна діяльність такої дитини спрощується, реакції на зовнішні впливи стають менш складними і різноманітними. Формувальна система міжфункціональних взаємодій змінена. Тому компоненти психіки у дитини з порушеним слухом розвиваються в інших порівняно з чуючими дітьми пропорціях. Друга закономірність – відмінності в темпах психічного розвитку в дітей з порушеннями слуху в порівнянні з дітьми, які нормально чують: уповільнення психічного розвитку після народження і прискорення у наступні періоди. Зміни в темпах психічного розвитку внутрішньо пов'язані з відмінностями у структурі психіки. І. М. Соловйов шлях психічного розвитку дитини з порушеним слухом представляє так: відмінності у психічній діяльності між чуючими і глухим дітьми, незначні на початкових етапах онтогенезу, проте зростають протягом наступних періодів розвитку. Так відбувається до певного етапу, коли внаслідок систематичних сурдопедагогічних впливів відмінності перестають зростати і навіть зменшуються. Чим сприятливіші умови, тим швидше і значніше зрівнюється розвиток дитини з порушеним слухом із розвитком нормальночуючої дитини. Основний сенс сурдопедагогічних заходів полягає, таким чином, у створенні нових умов для психічного розвитку, перш за все у розширенні та якісних змінах зовнішніх впливів, зміні їх складу за рахунок впливів, які замінюють акустичні та рівні їм за значенням.

Тому метою нашого дослідження було: здійснити дослідження рівня розвитку уяви, ступінь її складності, стереотипності чи оригінальності у дітей з вадами слуху молодшого шкільного віку, для того щоб розробити рекомендації щодо основних шляхів розвитку творчої уяви дітей з особливими потребами за допомогою глинотерапії.

У сучасній психологічній літературі творча уява розглядається як важлива складова частина творчого процесу. Вона ніби центр, до якого, образно кажучи, тяжіють усі інші психічні процеси і властивості, які забезпечують її функціонування. На початку процесу творчої уяви знаходяться сприймання зовнішні та внутрішні, що є основою досвіду. Те, що дитина бачить та чує, є першою опорою для її майбутньої творчості. Далі йде процес переробки цього матеріалу, важливими частинами якого є процеси асоціації та дисоціації сприйнятих вражень.

Психологи зазначають, що творча уява вперше виявляється у сюжетно-рольовій грі дитини. Коли дитина самостійно вигадує роль, сюжет обраної гри, а також замінює іграшки, яких не вистачає для гри іншими предметами тощо [2, с. 175]. Уява дитини суттєво відрізняється від уяви дорослої людини, особливості уяви лежать в основі інтелектуальної творчості, що є властивою дитинству. Ці особливості зумовлені значною мірою специфікою розвитку мозку дитини. Уява залежить від умов, у яких знаходиться дитина, а також від наявних у дитини знань про навколишнє.

Особливостями розвитку уяви в дітей із порушеннями слуху є специфічні особливості уяви, зумовлені уповільненим формуванням їхньої мови, зокрема своєрідним розвитком значень слів, відставанням у розвитку сюжетно-рольової гри та процесів мислення. Згідно з дослідженнями Г.Л.Вигодської, глухі дошкільнята так важко переходять від предметно-процесуальних ігор, головним у яких є відтворення дій з предметами, до сюжетно-рольових, які вимагають створення уявної ігрової ситуації. Їх сюжетні ігри більш одноманітні, стереотипні, ніж у чуючих дітей, вони більш схильні до простого наслідування. Уява глухих дошкільнят хіба що довше «прив'язана» спочатку до сприйняття, і потім до пам'яті. Спостерігаються складнощі у формуванні пізнавальної функції уяви, пізніше, ніж у чуючих, відбувається поділ у ланцюжку «предмет – образ – слово». Отже, вже на ранніх етапах онтогенезу глухі діти починають відставати від чуючих у розвитку уяви. І хоча образи пам'яті їх відрізняються достатньою яскравістю і жвавістю, відставання у розвитку понятійного мислення заважає відволіканню від

конкретного значення слова. Це сповільнює відтворення образів за словесним описом, і формування нових образів.

Дослідження особливостей відтворюючої уяви, проведене М. М. Нудельманом, показало, що образи, що виникають у глухих школярів під час читання літературних творів, не завжди відповідають опису. Така невідповідність часто є наслідком неповного розуміння дітьми змісту прочитаного. У малюнках, зроблених до розповіді, зображення не завжди відповідають змісту. Великі розбіжності між розповіддю та малюнком виникають тому, що вони зображують на малюнках багато подробиць зі свого минулого досвіду, оскільки текст оповідання актуалізує образи добре знайомих дітям предметів, більше які стосуються образної пам'яті, ніж уяви. Так, глухі діти часто ілюструють епізоди, що мають непрямий стосунок до подій з цим самим пов'язані складнощі у відтворенні забарвлення об'єктів. Діти відтворюють лише багаторазово бачені об'єкти, певне забарвлення, форми, розмір. М. М. Нудельман наводить висловлювання школяра, що підтверджує цей факт: «Червоного даху немає, є зелений дах».

На думку М. М. Нудельмана, великий інтерес викликає дослідження творчої уяви глухих дітей, оскільки обмеженість у спілкуванні з дорослими й однолітками не дає їм можливості здобувати достатньо інформації, а відставання у розвитку мислення та мовлення перешкоджає засвоєнню прийомів і способів переробки наявних уявлень. У молодшому шкільному віці спостерігається відставання у розвитку творчої уяви. Згідно з дослідженнями вчених, глухі першокласники виявляють недостатню гнучкість використання ідей. Створені глухими дітьми композиції є набагато менш оригінальними, ніж у чуучих дітей, більш стереотипними і шаблонними. Відставання глухих молодших школярів у розвитку творчої уяви пояснюється недостатністю їх сенсорного досвіду, його малим різноманіттям, а головне – несформованістю комбінаторних механізмів уяви, що зумовлює труднощі в переструктуруванні минулого досвіду.

Аналіз психологічної літератури дозволяє говорити про такі особливості процесу уяви в нормі:

- уява є однією із форм відображення реальності у свідомості людини;
- специфіка відображувальної діяльності уяви в тому, що вона відображає дійсність як можливість, вірогідність, шляхом переробки наявного досвіду, тобто забезпечує орієнтацію людини у ймовірнісному середовищі;
- уява поєднує в собі ознаки і чуттєвого, і логічного пізнання, зберігаючи при цьому свою специфіку;
- діяльність творчої уяви опосередкована потребами практичної перетворюючої діяльності людини; простежується тісний зв'язок уяви з реальною дійсністю;
- уява знаходиться у тісному взаємозв'язку з усіма пізнавальними процесами (сприйманням, пам'яттю, мисленням) і мовою.

І такі специфічні особливості уяви дітей з вадами слуху:

- запізнений розвиток відтворюючої та творчої уяви;
- важкість у формуванні пізнавальної функції уяви;
- труднощі у переконструюванні минулого досвіду та створення нових об'єктів;
- недостатня точність предметних образів – уявлень;
- труднощі у відволіканні від конкретного значення слова і, як наслідок, нерозуміння прислів'їв, приказок та метафор;
- затримка у формуванні здатності уявляти внутрішній стан інших людей та вміння їм співпереживати.

Для проведення емпіричного дослідження на виявлення рівня розвитку уяви у дітей з вадами слуху було використано такі методики: «Дослідження індивідуальних особливостей уяви» та «Кола Вартега». Вони були відібрані з урахуванням вікових та психологічних особливостей дітей з вадами слуху, а саме – порушення слуху та необхідність використання наочного матеріалу при виявленні особливостей психічних процесів. А також усі методики акцентовані на малювання, оскільки не всі діти молодшого шкільного віку з вадами слуху володіють мовою на достатньому рівні для того, щоб виражати свій внутрішній світ у словесній формі.

Методика «Дослідження індивідуальних особливостей уяви» спрямована на визначення рівня складності уяви, ступеня фіксованості уявлень, гнучкості або ригідності уяви, ступеня її стереотипності чи оригінальності. Тестування за допомогою цієї методики проводиться у три етапи. На першому етапі досліджуваному дають аркуш із зображенням на ньому контуром кола, на другому – трикутника і на третьому – квадрата. За допомогою простого олівця дитині потрібно домалювати дані фігури різноманітними елементами, працюючи над кожним малюнком по 5 хвилин.

«Кола Вартега» дозволяє визначити кількісні характеристики рівня розвитку індивідуальних особливостей уяви, таких як: продуктивність, гнучкість та оригінальність. Досліджувані отримують бланки, які містять контури 20 кіл. Протягом 5 хвилин діти мають домалювати кола різними елементами.

Дослідження проводилося серед молодших школярів учнів 2-3 класу Острозької школи-інтернату для дітей з вадами слуху: 21 дитина молодшого шкільного віку з вадами слуху (10 хлопчиків і 11 дівчаток). Середній вік досліджуваних – 8-9 років.

У результаті проведеного дослідження отримано такі результати – найбільша кількість дітей з вадами слуху – 37% має другий рівень складності уяви, тобто діти використовували контур фігури як основну деталь, але сам малюнок мав додаткові частини. Значний відсоток дітей (24%) мають третій рівень складності (контур використано як основну деталь, а малюнок має певний сюжет), а також 24% мають четвертий рівень складності (контур геометричної фігури й далі залишається основною деталлю, проте малюнок – це вже складний сюжет із доповненням фігурками і деталями), 10% дітей мають перший рівень складності уяви, тобто контур геометричної фігури використовується як основна деталь малюнка, сам малюнок простий, без доповнень, і є однією фігурою. І лише 5% дітей виявили п'ятий рівень складності уяви, коли малюнок має складний сюжет, у якому контур геометричної фігури використано як одну з деталей.

Отже, дані результати свідчать про те, що більшість дітей з вадами слуху є низький рівень складності уяви, тобто їхні малюнки мають незначну кількість додаткових елементів, а контур фігури, поданої у методиці, використовувався як основна деталь малюнка.

У більшій частині дітей з вадами слуху (62%) спостерігається сильна фіксованість образів уявлень. Це свідчить про те, що всі три малюнки, які зобразили діти, мають однаковий сюжет та охоплюють лише або внутрішню, або зовнішню частини фігури. 33% дітей з вадами слуху мають слабку фіксованість образів уявлень, тобто два малюнки з трьох мають однаковий сюжет, а малюнок зображений як всередині, так і ззовні фігури. Лише у 5% дітей фіксованість образів уявлень відсутня, тобто всі малюнки зображені як всередині, так і ззовні фігур.

У результаті аналізу ступеня гнучкості уяви дітей з вадами слуху отримано такі результати: у 62% дітей спостерігається ригідність уяви, тобто всі три малюнки мають однаковий сюжет, 33% дітей мають середню гнучкість уяви, коли два малюнки мають однаковий сюжет, і лише 5% дітей мають високу гнучкість уяви, тобто сюжети трьох малюнків є різними.

Вивчивши ступінь стереотипності уяви дітей з вадами слуху, ми отримали такі результати: 71% дітей з вадами слуху мають високий ступінь стереотипності уяви, тобто зміст усіх трьох малюнків є типовим, 24% дітей з вадами слуху мають середній ступінь стереотипності (один з малюнків має нетиповий зміст) та лише у 5% дітей з вадами слуху спостерігається оригінальність уяви, тобто всі малюнки виконано на нетипові сюжети.

Таким чином, на основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що рівень розвитку індивідуальних особливостей уяви у дітей з вадами слуху є досить низьким та має такі особливості:

- низький рівень складності уяви;
- сильна фіксованість образів уявлень;
- ригідність образів уяви;
- високий ступінь стереотипності;
- середній рівень продуктивності уяви.

Опрацювавши спеціальну психологічну та педагогічну літературу в галузі розвитку і корекції творчої та відтворюючої уяви глухонімих дітей молодшого шкільного віку та провівши наше дослідження щодо визначення рівня розвитку уяви цих дітей, ми виділили основні шляхи та методи розвитку творчої уяви дітей з вадами слуху, внаслідок чого було створено методичні рекомендації, основними етапами яких була необхідність використання роботи з глиною для розвитку творчої уяви. При цьому робився акцент на одночасне формування структурних і операційних компонентів творчої уяви. У результаті такої роботи може бути суттєво подолано негативний вплив порушення слухової функції на діяльність уяви.

На перших етапах роботи з дітьми необхідно створювати умови становлення відтворюючої уяви. Потрібно розвивати предметну діяльність та формувати уявлення про властивості предметів, глина для цього є найпіддатливішим матеріалом.

Далі необхідно реалізовувати задачі щодо розвитку творчої уяви. Потрібно вчити дітей застосовувати глину для створення предмета, щоб надалі розбирати предмет і компонувати його частини в новий образ.

Важливо при роботі з дітьми з вадами слуху використовувати завдання, котрі моделюють діяльність уяви на наочно-образному рівні. Вони формують у школярів здатність здійснювати операції з переконструювання елементів у внутрішньому плані, а не на рівні предметних дій. Ці завдання спрямовані на формування у школярів комбінаційних механізмів уяви і, першою чергою, операції «включення», що дозволяє створювати на основі одного і того ж елемента різноманітні образи (заняття ліплення із закритими очима).

На заняттях глинотерапії необхідно використовувати широкий асортимент природних і синтетичних матеріалів (створення відбитків на глині) для збагачення чуттєвого досвіду дітей, з метою розширення у них обсягу уявлень про навколишню дійсність, тобто з метою формування структурних компонентів творчої уяви.

Також важливо розвивати у школярів здатність до сюжетного конструювання, включення заданих елементів у розгорнутий контекст; формувати у дітей цілісне бачення світу, уявлення про взаємозв'язки

об'єктів навколишнього світу. Необхідно акцентувати їх увагу на створення об'єктів у динаміці, у характерних для них рухах, положеннях, що сприяє більш глибокому розумінню учнями природи речей, формуванню у них розгорнутих уявлень про наявні об'єкти (для цього глину діти можуть розводити водою до потрібної їм консистенції).

Під час робіт із глиною необхідно дати змогу школярам самостійно обирати об'єкти діяльності, форму для їх виготовлення, способи обробки глини; пояснити дітям можливості варіативного виконання одних і тих самих об'єктів за рахунок використання різних допоміжних матеріалів.

Як педагогам, так і батькам необхідно стимулювати у дітей планування своєї діяльності, ставити ближні і віддалені цілі та уявляти кінцевий результат своєї діяльності (вироби з глини можна повертати назад у форму кулі, а можна залишити підсихати і розфарбовувати). Важливо час від часу створювати для дитини проблемні уявні ситуації, ставити перед ними задачі логічного типу, неоднозначність вирішення яких стимулює діяльність творчої уяви і сприяє формуванню механізмів комбінаторики цього психічного процесу.

Також необхідною умовою розвитку творчої уяви є стимулювання дітей організовувати та програвати сюжетно-рольові та режисерські ігри з виробами з глини, які припускають створення дітьми уявної ситуації, прийняття на себе ролі та моделювання своєї поведінки.

Дуже важливо забезпечити систематичну і планомірну роботу з розвитку мови та розширення словникового запасу дітей з вадами слуху. Потрібно урізноманітнити види, методи і прийоми роботи щодо цього розділу. Зокрема можна використовувати дидактичні та словесні ігри, а також ігри-драматизації.

Необхідно також широко використовувати методи проектування та дослідницьку діяльність дітей для збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, для чого важливо звертати увагу на відчуття від тактильного контакту з глиною.

Важливо відзначити, що велике значення має підтримка і схвалення будь-яких конструктивних ідей, котрі надходять від дітей, закріплювати будь-які, навіть мінімальні успіхи дитини, розвиток власної індивідуальності в умовах різних форм співпраці.

У результаті роботи нами було зроблено висновок, що важливими умовами розвитку творчої уяви дітей з вадами слуху за допомогою глинотерапії є такі:

- збільшення обсягу знань та уявлень про світ, розширення кругозору, збагачення емоційно-чуттєвого досвіду дітей;
- виховання інтересу до читання художньої літератури;
- формування вмінь мисленнєво оперувати уявленнями та образами, перетворювати їх за допомогою ліплення з глини;
- навчання планувати своєю діяльність;
- збільшення об'єму словникового запасу дитини;
- стимулювання дітей до самостійної організації словесних, сюжетно-рольових та режисерських ігор.

Проте, хоча рівень розвитку уяви дітей з вадами слуху відстає від норми, завдяки спільній роботі батьків, педагогів та психологів, розвиваючи мислення та збагачуючи мовлення, можна сприяти ефективнішому розвитку творчої уяви дітей з вадами слуху.

Список використаних джерел:

1. Богданова Т.Г. Сурдопсихологія / Т.Г. Богданова – М., 2002. – 224 с.
2. Головчиц Л.А. Дошкольная сурдопедагогика / Л.А. Головчиц – М.: ВЛАДОС, 2001.
3. Выготский Л. С. Основы дефектологии / Л.С. Выготский // Собр. соч. – Т. 5. – М.: Педагогіка, 1983.
4. Запорожец А.В. Научная концепция исследования НИИ дошкольного воспитания АПН СССР / А.В. Запорожец // Психология в детском саду. – 2000. – № 2-3. – С. 5-20.
5. Корольова І.В. Діагностика та корекція порушень слухової функції у дітей раннього віку / І.В. Корольова – СПб., 2005. – 288 с.
6. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: в 2 т. / Алексей Николаевич Леонтьев; под ред. В.В. Давыдова и др. – М.: Педагогіка, 1983. – Т. 1. – 1983. – 392 с.
7. Лысина М.И. Общение, личность и психика ребенка / Майя Ивановна Лысина; под ред. А.Г. Рузской. – М.: МПСИ; Воронеж: МОДЕК, 2001. – 383 с.
8. Рау М. Ю. Развитие уяви глухих дітей засобами образотворчої діяльності // Дефектологія. – 1984. – № 5.
9. Речицкая Е.Г., Пархалина Е.В. Готовность слабослышащих детей школьного возраста к обучению в школе / Речицкая Е.Г., Пархалина Е.В. – М.: ВЛАДОС, 2000.
10. Речицкая Б. Р., Сашкова Е.А. Развитие творческой уяви молодших школяров за умов нормального і порушеного слуху. – М., 1999.
11. Сурдопедагогіка / під редакцією Є.Г. Речицький. – М., 2004. – 655 с.
12. Фомічова Л.І. Сурдопедагогіка. Хрестоматія. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. – Т. 1-2.